

25 чылдың август
1-де үнүп эгедээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 72
(18805)

2016 чылдың
июнь 30
четверг

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>

Электроннуг почта:

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

«ОРГААДАЙНЫҢ» АМДАННЫГ ДАЛГАНЫ

Кооперативтиң төлээзи Югдуг Кызыл-оолдуг тыва
алганын белгелге-ярмаркага садып турары.

Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының чанында эртем-шин-чилелдер кылып чорудар институтунуң ажылдакчыларының лабораторлуг шинчилел ажылының түңнелинден алырга, тыва далган шынарының талазы-биле кижиниң кадыкшылынга эки салдарны чедирип турар. Эң ылаңгыяда ийле кижиниң дамырынга, диабет, ижин-шөйүндү болгаш кеш аарыгларын чайла-дырынга эки салдарлыг.

Тыва далган өгбелеривистиң эң хүндүткелдиг ак чемнери: сүт, быштак, ааржы, хойтпака деңнежип турар. Арбай далганын бурганнар чеми деп адай бергенинде база дыка ханы утка бар. Хамнарның от кысып, чер, суг, тайга-даскыл дагырда, хонук эрттирерде бурганнар салыр хүндүткелдиг чемнер дээжизиниң бирээзи — тыва далган.

Амгы үеде бистиң республиканың булуң бүрүзүнде тыва далганы эки шынарлыг кылдыр белеткеп ап, чир чем-ажыга хөйү-биле ажыглап турар. Эң ылаңгыяда тайга-даскыл кезип чоруур, көшкүн амыдыралдыг улуска, аңчыларга, аржааннаан чонга ап чоруурунга кончуг таарымчалыг, тодунгур чем. Чүге дээрге ол кыжын-даа, чайын-даа изигде үрелбес аш-чемивистиң бирээзи.

Тыва далганын эң-не шынарлыг арбайдан кылган далган болур. Ынчалза-даа кызыл-тасты, чинге-тарааны хоюдур дээрбелээш, ооң далганын сүт, сүттүг шай, саржаг, ааржы, чөкпек-биле холуп алгаш, чөмгө ажыглаарга амданнын чүү дээр ону.

Амгы үеде эң бедик шынарлыг арбай далганын Улуг-Хем кожуунуң Арыг-Үзү суурда «Оргадай» кооперативи бүдүрүп үндүрүп турар. Ол кооперативтиң найыралдыг коллективи «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» деп төлөвилелдин түңнелдери-биле эң-не бедик үнелелди алган бүдүрүлгө болур. Кооператив 2006 чылда-ла тургустунгаш, баштайгы продукциязын ол-ла чылын бүдүрүп үндүргөн.

Ооң ажылын Новосибирскиниң кооперация академиязының экономика факультетиниң доозукчузу Эрес Лопсан-оолович Мандан-оол удуртуп турар. Ол коллективти тургускаш, 10 ажылчын олуттарны чаңгыс чер-чурттугларынга тургускан.

Чоокта чаа «Тыва — Экспо» деп бараан бүдүрүкчүлериниң Кызылга болуп эрткен регионнар аразының белгелге-ярмарка-зынга база төлөтпө-биле киришкеш, ооң организакчыларының бедик үнелелин алган. Оларның белгелгеге эккелген тыва далганын кызылчылар болгаш ооң аалчылары бичи када-ла шуптузун садып алгаш барган.

Владимир ЧАДАМБА.

Авторнуң тырттырган чуруу.

ҮШ ДЕПУТАТТЫГ БОЛУР АРГА БАР

«Чаңгыс демниг Россия» партияның XV съездизинге сентябрь 18-те Күрүне Думазының соңгулдаларына партиядан кир-жир кандидаттарның даңзызын бадылаан.

«Чаңгыс демниг Россия» партияның Дээди чөвүлелиниң кижигүнү, Тываның Баштыңының хүлээлгезин түр күүседип турар Шолбан Кара-оол съездиниң ажылының түңнелдерин тайылбырлаан:

— Башкарыкчы партия — «Чаңгыс демниг Россиядан» Күрүне Думазынга Тывадан үш депутаттыг болур арга бисте бүрүн бар. Ооң мурнунда ыңдыг шиит-пир турбаан. Меңээ, губернатор кижиге, Күрүне Думазынга бистиң депутаттардан деткимчелиг болуру чугула. Чижээ, бо ча-зын Россияның Кадык камгалал яамызы терапия корпусунуң тудуун доозарынга акша-хөреңгини аңгылап бээринден ойталаза-даа, «Чаңгыс демниг Россия» фракциязы бисти деткээн болгай. Бо чылын 444 млн. рубль акшаны алыр бис. Ынчангаш «Чаңгыс демниг Россияга» Тываның талаалкчылары хөй болза эки. Чугаа ооң дугайында чоруп турар.

Тывадан Лариса Күжүгетовна Шойгуну депшидер деп шиитпирни съезд хүлээп алган. Бистиң даңгыда эң-не ынаныштыг кандидадывыс ол. «Чаңгыс демниг Россия» партияның төп күүсекчи комитетиниң удуртукчунуң бирги ора-лакчызы Константин Мазуревскийниң Тыва Республикандан Күрүне Думазынга депутат болур аргалары улуг. Бистен ам база бир кандидат үнзүн дээш кызыт-тым. Съезд ону деткиди. Ынчап кээрге, сенатор Мерген Дадар-оолович Ооржак чаңгыс мандаттыг округ талазы-биле Күрүне Думазында «Чаңгыс демниг Россиядан» кандидат кылдыр үнгөн.

Константин Сергеевич Мазуревский Тывага юстиция херектериниң сайыды тургаш, өг-бүлө байдалы-биле Москваже чоруткаш, партияның ТСК удуртукчуларының бирээзи болган. Ооң арга-шыдалын дыка эки билир мен. Ол регионнуң иштиги байдалын база эки билир кижиге.

Мерген Дадар-оолович Ооржак — Ба-рыын-Хемчик чурттуг, аныяк, бурунгаар көрүштүг удуртукчу. Курьерден күш-ажыл сайыдынга чедир ажылчын оруктук эрткен.

Лариса Күжүгетовна Шойгу — рес-публиканың кызы, идегелдиг эш. Ажы-биле чугаалаарга, төрзүн Тывавыстың эң кол сонугралдарын бурунгаар идеринге Шойгу деп фамилия улуг идиглиг. Бистиң регионну деткиринче угланган чаңгыс демниг командалыг болуру дыка чугула.

Владимир Владимирович Путин бистиң чуртту кадагалаар, ниитилелди каттыштырар дээш, «Чаңгыс демниг Россия» партиязын тургускан. Партия ол сорулганы чедишкенин боттандырган. Ынчангаш ол күчүлүг күшке даяныр херек. Бистиң регионга федералдыг деткимче дыка чугула. Соңгукчулар бисти деткип-тер дээрзинге бүзүрээр мен.

gov.tuva.ru-дан.

Чагыдылга — 2016

«ШЫН» — ЧОННУҢ СОЛУНУ

2016 чылдың «Шын» солунуң чагыдылгазы Тываның бүгү почта сал-бырларында болгаш «Тывапечать» КХН-ниң киоскилеринде бо хүннерде чоруп турар.

Ынчангаш «Шынны» үезинде чагыдып алырынче республиканың ырак-чоок булуңнарында чурттап турар хүндүлүг чонувусту, бижикчилеривисти, номчукчуларывысты кыйгырдывыс!

Индекс	3 айда	6 айда	1 чылда
11530 — хуу кижилерге	463,20	926,40	1852,80
31730 — организацияларга	463,20	926,40	1852,80

Хүндүлүг чонувус! «Шын» солунну үезинде чагыдып номчуңар.

ЭРЗИННИҢ КОЛ ЭКОНОМИКАЗЫ – МАЛ АЖЫЛ-АГЫЙЫНДА

Кожуунда көдээ ажил-агыйлыг 9 бүдүрүлгелер, 55 арат ажил-агыйлары бүрүттөттүнгөн. Оларның аразында 3 уксаажыдылга ажил-агыйлары бар: тыва хойну өстүреринин талазы-биле уксаажыдылга заводу «Бай-Хөл», «Бай-Даг», тыва аътты уксаажыдып өстүрүп турар «Ямаалык» ажил-агыйы.

Күрүнениң көдээ ажил-агыйны сайзырадыр талазы-биле көдээ ишчилерге берип турар деткимчезинин ачызында база малчыннарының эрес-шудургу ажилының түңнелинде кожуунда малдың баш саны чылдан чылче өзүп, көвүдөп турар. Эрткен чыл-биле деңнээрге, мал бажының өзүлдөзінде: мыйыстыг бода мал — 102,4 хуу, шээр мал — 102,4 хуу, чылгы мал — 107,9 хуу, төвө мал — 105,7 хуу. Бо чылдың январь айның көргүзүү-биле кожуунда ниитизи-биле 12092 бода мал, 115766 хой-өшкү, чылгы мал 6315, төвө мал 74 баш.

2015 чылда Эрзин кожуунун мал ажил-агыйын сайзырадыры-биле көдээ ажил-агый бүдүрүлгелери, арат ажил-агыйлары ниитизи-биле 33 млн. 733 муң рубль акшаны күрүнө деткимчези-биле алган. Ооң иштинде федералдыг бюджеттен 20 млн. 174 муң рубль, регионалдыг бюджеттен 13 млн. 559 муң рубль, кожуун бюджетинден 86 муң рубль. Ол ышкаш хой малды өстүреринге, төрүүр хойнуң бажына (субсидия) — федералдыг бюджеттен 3 млн. 870 муң рубль, регионалдыг бюджеттен 1 млн. 186 муң рубль деткимче алган. Чылгы малды өстүреринге (субсидия) — федералдыг бюджеттен 812 муң рубльди, регионалдыг бюджеттен 170 муң рубльди алган. Эвээжеп бар чыдар ховар малды (төвө, сарлык) өстүреринге — регионалдыг бюджеттен төвө мал бажына 210 муң рубль, төрүүр сарлык бажына 21 муң рубль деткимчени алган.

Кожуунда көдээ ажил-агыйның эң улуг бүдүрүлгези, уксаажыдылга заводу «Бай-Хөл». Ооң удуртукчузу Эртине Ангырович Маңзай ук коллективти хөй чылдарда эки удуртуп ажилдап турар. «Бай-Хөл» ажил-агыйы январь айны-биле 20066 хой-өшкү, ооң иштинде 11193 төрүүр хой-өшкү, 143 баш чылгы мал, 74 баш төвө, 89 баш мыйыстыг бода малды өстүрүп турар. Олар республикада шыырак дээн көргүзүлгелер ажил-агыйларга хамааржыр. Бо ажил-агыйның малы 58 кыштактарда кыштап турар. Ниитизи-биле 58 кыштакта 105 ажилчын олуттар тургустунган, ооң иштинде 18 штаттыг ажилдакчылар, көдээ ажил-агыйның тускай эртемниглери. Бүдүрүлгениң мал-маганын электроннуг им-демдек-биле демдеглээн. Чыл санында тарып, боозадылганы өй-шаанда, план езугаар чорудар чаңчылдыг.

«Бай-Хөл» ажил-агыйы чыл санында Чита хоорайда эр-тип турар Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң уксаалыг малдарының делгелге-

көрүлдөзінге чедишкенин киржип, шаңнал-макталдарны ап келген. Бо чылын олар 3 алдын, 1 мөңгүн медальдарны чаалап эккелгеннер. Бо дээрге ажил-агыйның удуртукчузының, тускай эртемниглери, малчыннарының ажилының улуг чедишкенин үрө-түңнели-дир.

Республикада эртип турар «Эгелеп чоруур фермер» база «Өг-бүлө фермери» грантының киржикчилери чыл санында «Бай-Хөл» ажил-агыйында уксаалыг тыва хойларны садып ап турар. Ол ышкаш республика девискээринде 2016 чылда чарлаттынган «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» деп губернатор төлөвилелдинде Эрзин, Таңды, Каа-Хем болгаш Тере-Хөл кожууннарының киржикчилеринге ниитизи-биле 1600 шүдүлөк кыс хойларны садар. «Бай-Хөл» ажил-агыйының баазазына 2014 чылдың төңчүзүндө шээр мал согар биче бүдүрүлгени ажилгалга кириген, база 9 ажилчын олуттарны немей тургускан.

Арат ажил-агыйлыг А.Б. Чопуй сүт болгаш сүт кылыгларын савалап, үүрмектеп садар биче бүдүрүлгени аждар сорулгалыг ажилдап турар. Кежеге атыг муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгениң даараныр цегинде чоннуң чагыгларын езугаар алгыкештен идик-хепти даарап турар.

Уургай атыг көдээ ажил-агый бүдүрүлгезинин баазазына тыва өшкүнүң породазын тургузар эртем-шинчилеп ажилдарының эгелээни — кожууннун көдээ ажил-агый амыдыралында чаа аждыышкын. Тыва чонувустуң шаг-төөгүдөн бээр азырап, өстүрүп чораан үндөзін малдарының бирээзи тыва өшкүнүң баш санын өстүрер, ооң продуктулуг чоруун бедидер база сүдүндөн сүүзүнүг ак чемнерни болбаазырадып, сайзырадып турар ук ажил-агыйның удуртукчузу, «ТР-ниң көдээ ажил-агыйының алдарлыг ажилдакчызы» аттың эдилекчизи Батаа Бууевич Кунгааның көдээ ажил-агый сайзыралына болгаш кожууннун социал-экономикаг хөгжүлдөзінге кириген үлүхузу улуг.

Амгы үеде республика девискээринде «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг», «Инек — чемгерикчи малым», «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» губернатор төлөвилелдерин амыдыралга боттандырар дээш, чон бир демниг, организастыг ажилдап турары өөрүнчүг. Бистиң кожуун база өскөлөр дег бир демниг «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» деп төлөвилелде киржип турар 6 аныяк өг-бүлөгө кажаа болгаш кыштаг тудар ажилдарны идек-кейлиг чорудуп, суму чагырга даргалары кожууннун албан организация черлерин болгаш чурттакчы чонну ажилче хаара тудуп, эвилелдээн. Ооң-биле чергелештир «Инек — чемгерикчи малым» төлөвилелде хөй ажы-төлдүг, чединмес 18 өг-бүлөгө кажаа-хорааны тудуп белеткээш, бызаалыг инектерни хүлээдир ажилдар чоруп турар.

Татьяна СААЯ,
көдээ ажил-агый
эргелелиниң начальниги.
Эрзин кожуун.

ШАГДААГА АМ БИР ЧАА БАЖЫН

Тывада боттанып турар губернатор төлөвилелдеринин бирээзи — «Полицияның участок төлээзинге бажың». Чоокта чаа Кызыл кожууннун Элегес-Аксы суурга РФ-тиң ИХЯ-зының муниципалдар аразының «Кызылский» пунктузунга туттунган полицияның участок бажыңын байырлыг байдалга ажиткан.

Ажилдаарына болгаш чурттаарына бүгү таарымчалыг байдалдар ол чаа бажыңда тургустунган. Бажыңның дүлгүүрүн участок шагдаазы Аганак Сергеевич Содунам хүлээп алган соонда, кызыл кожааны кескен. Тываның Баштыңының хүлээлгезин күүседип турар Шолбан Кара-оол, ТР-ниң иштиги херектер сайыды Александр Лобанов, Кызыл кожууннун баштыңы Степан Достай, кожуун чагыргазының даргазы Валентин Ендан, Элегес-Аксы сумузунун даргазының хүлээлгезин күүседип турар Өлчей Монгуш ол байырлалга киришкеннер.

Бөдүүнү-биле чугаалаарга, «шагдаалар бажыңы» бо чылын ийи дугаар туттунганы ол. Шак-ла ындыг бажыңның бир дугаарын база чоокта чаа, май айда, Бүрөн-Хем суурга ажилгалче киригенин сагындыраал. Тываның Баштыңының хүлээлгезин күүседип турар Шолбан Кара-оол полицияның участок төлээзинге бажың тудар төлөвилел уламчылап, бо чоокку үеде бир талазында хөй-ниити пунктузу, өске талазында чурттаар квартиралыг бажыңны Ак сумузунга тударын дыңнаткан.

«Силерниң сууруңар республиканың улуг оруун дургаар чоруткан. Ынчангай маңаа ав-

тоорукка айыыл чок чорукту хандыраарына полицияның участок төлээзи биле орук шимчээш-кининге айыыл чок чоруктуң инспекторлары кады сырый ажилдаарына хөй-ниити пунктузун аждар дээш, кылып эгелээн ажилывысты эчизинде чедиргенивис ол. Элегес-Аксы суурда орук-патруль пунктузу кайыын-даа оюп эрттинмес чер деп, чолаачылар-даа, чон-даа билер. Ам бо орукка шыңгы хыналданы чедип алыр ужурлуг бис. Кажан чоннуң айыыл чок чоруу, кижилерге бүзүрел турда, турум сайзырал турар: школалар, садиктер, садыглар туттунар. Сууруңарның участок төлээзи чон-биле кады ажилдап, корум-чурумну тудуп алырынга бүзүрээр мен. Ону погоннар-биле эвес, ачоннуң бүзүрели-биле, кады ажилдажылга-биле чедип алыр. Ону аныяк шагдаа Аганак Сергеевич Содунам бадыткап шыдаарына бүзүрээр мен. Бо бажыңга кезээде чылыг, чырык, тайбың иш турар болзун» — деп, Шолбан Кара-оол күзеп каан.

Иштиги херектер сайыды, полицияның генерал-майору А.Лобанов шагдааларны деткээн губернатор төлөвилелин боттандырып эгелээни дээш, Тываның

Баштыңының хүлээлгезин седиң турар Шолбан Кара-оол четтиргенин илере «Республиканың чааа эрмектиг кризис үезинде а хөреңгини тыптынып, ажилыңы үе-шаанда кылып доозар деткимче дузазын көргүзүп-рын онзалап демдеглес-жок. Ажилывыска кижиле база эрге-чагырганың бүзүр-шынзыктырар ужурлуг би-деп, ол чугаалаан.

Элегес-Аксы суурда полицияның участок пункт-зинге бажың» губернатор тө-вилели-биле 2015 чылдың-тябрь айда тудуп эгелээн. Л.И. Ондарның удуртканы «Е-строй» КХН 90 дөрбелчин-ниити шөлдүг, бир талазы полиция пунктузу ажилда-база өске талазында шаг-албан квартиразы бар ийи бажыңны тударына 2 млн. муң рубльди чарыгдаан. Бажыңны сөөлгү үениң туду-риалдарын ажыглап кылган-гай, шынары эки, чырык, чы-Ооң чанында 1500 дөрбел-метр чер участогун быжыл-болгаш аңаа картошка, не-тарып алырынга таарымчал-«Бөгүн мындыг чараш о-саваның дүлгүүрлерин а-нымга канчаар-даа аажок ө-тур мен. Удавас ийи дугаар-уруглуг болур бис. Ам өг-бү-биле көжүп киргеш, таарыш-салдынып, ажилдап эгелэ-арткан. Бүзүрелди шынзы-дээш, кызып ажилдаар мен-деп, Элегес-Аксы суурунун-току шагдаазы Аганак Соду-өөрүшкүзүн илереткен.

gov.tuva

АНЫЯК ӨГ-БҮЛЭЛЕРНИ ДЕТКИРИ-БИЛЕ

«Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» болгаш «Инек — чемгерикчи малым» губернатор төлөвилелдерин Эрзин кожууннун чону улуг сонургал-биле хүлээп ал-гаш, аңаа киржип шыдаар аныяк өг-бүлелерни чон хуралдарын-га шилээн. Ооң түңнелинде «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» деп төлөвилелде 6 аныяк өг-бүлө база «Инек — чемгерикчи малым» деп төлөвилелде 18 өг-бүлени негелделер езугаар херек документи-лерин четче-леп дужаагаш, чер болгаш мал алырының керээлерин чарган.

Амгы үеде мал тудар ка-жаалар болгаш чурттаар ба-жыңнарның тудуу дооступ ту-рар. Аныяк малчыннарың мал кажааларын болгаш чуртталга бажыңнарын тударына кожуун, суму чагыргалары, күш-ажылчы коллективтер болгаш хөй-ниити организациялары, аныяк мал-чыннар боттары болгаш оларның дөргүл-төрелдери, эш-өөрү шеф

дузазын чедирип турар.

Ооң-биле чергелештир «Инек — чемгерикчи малым» деп төлөвилелдин киржикчиле-ринге чардынган керээ езугаар инектерни бо хүннерде хүлээдип эгелээн. Июнь 24-те Эрзин суму-зунда 5 назы четпээн уругларлыг аныяк өг-бүлө Чечен-оол Вале-рьевич, Алдынай Каң-ооловна Самбууларга бызаа-лыг инекти кожуун, суму удуртукчула-ры хүлээткен. Эр-тенинде Бай-Даг сумузунун аныяк өг-бүлөзи Арааш-тай Андреевич, Че-лээш Афанасьев-на Даа-Хооларның өг-бүлөзінге Мария Шоомаевна Шоо-лай бодунун хууда дузалал ажил-агы-йындан кыс бызаа-лыг инекти хүлээдип берген. Аңаа кожуун

удуртукчулары-биле кады ТР-Республиканың күш-ажыл б-гай социал политика сайы Людмила Шагдыровна Тас-с киришкеннер. Бо айның ишт-де «Инек — чемгерикчи мал» төлөвилелдин шупту киржи-лери бызаалыг инектерни ал-

Халарбаа КАРА-ОО

Эрзин кожуун.

Инек алган аныяк өг-бүлө Даа-Хоолар

Полиграфия ачы-дузаы чедирип турар хуу сайгарлыкчыларга, организацияларга, телерадио-дамчыдылга организацияларынга, парлалга үндүрүлгелеринин редакциялары болгаш үндүрүлгелер четкилеринге!

Россия Федерациязының Федерал-Хуралының Күрүне Думазының чыыжының депутаттарының соңгулдаларын, Тыва Республиканың Чыыштың Даргазының хуусаа бетинде соңгулдаларын 2016 чылдың сентябрь 18-те эрттиребди бадылааны-биле чергелеш-соңгулда кампанияларының ичинде соңгулда мурнунуң суртаал

материалдарын белеткээр болгаш чарлаар талазы-биле ачы-дуза чедирип турар хуу сайгарлыкчыларга, организацияларга, телерадио-дамчыдылга организацияларынга, парлалга үндүрүлгелеринин редакциялары болгаш үндүрүлгелер четкилери парлалга шөлүнүң, эфир үезинин өртээниң болгаш телевиденин өске-

даа негелделеринин дугайында, суртаал материалдарын белеткээр болгаш чарлаарының талазы-биле ачы-дузаларының дугайында медээлерни Күрүне Думазының депутаттарының соңгулдаларынга **2016 чылдың июль 17-ден орай эвес**, Тыва Республиканың Баштыңының — Чазаның Даргазының хуусаа бетинде соңгулдаларынга **2016 чылдың июль**

16-дан орай эвес хуусаада парлаар болгаш ол-ла хуусаада оларны Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязынче таныштырып кириер, адреси: Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, бажың 18, кабинет 210, тел: (394) 2-10-09, 2-10-21.

Дыңнадыгның чижек майыс ТР-ниң Соңгулда комиссиязының сайты-зында: tyva.izbirkom.ru

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының
2016 чылдың июнь 26-да №135/652-6 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының – Баштыңының хуусаа бетинде 2016 чылдың сентябрь 18-те соңгулдаларынга соңгулда мурнунуң суртаал ажилдарын чорударынга парлалга шөлүн берип турар регионалдыг күрүнениң парлалга үндүрүлгелеринин даңзызы (Роскомхайгааралдың эргелели берген)

Парлалга үндүрүлгезинин ады	МИЧ кылдыр бүтүктеткенин дугайында херечилели езугаар тарадып турар девискээри	МИЧ кылдыр бүтүктеткенин дугайында херечилелин бүтүктел дугаары	МИЧ кылдыр бүтүктеткенин дугайында херечилелин тывыскан ай, хүнү	Парлалга үндүрүлгезинин юридиктиг адреси	Парлалга үндүрүлгезинин, парлалга үндүрүлгезинин редакциязының тургузукчузу (тургузукчулары)	РФ-тин субъектилеринин Устав (каткан) капиталына Россия Федерациязының үлүү (салышкыны)	РФ-тин субъектилеринин бюджеттен оларның аял-даарына аңгылаан бюджет акшаландырышкыны хевир	РФ-тин субъектилеринин бюджеттен оларның аял-даарына аңгылаан бюджет акшаландырышкыны хемчээли (мун руб)	Парлалга үндүрүлгелеринин үнүп турар үелери	Парлалга үндүрүлгезинин тускайжыттыганын айтканы
2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
«Тувинская правда»	Тыва Республика	ПИ №ТУ 17-00065	30.11.2012	667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, б.100	Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы		субсидия	15461,40	неделяда 3 катап	
«Шын»	Тыва Республика	ПИ №ТУ 17-00068	03.12.2012	667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, б.100	Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы		субсидия	6678,50	неделяда 3 катап	
«Тываның Аныктары»	Тыва Республика	ПИ №ТУ 17-00063	26.11.2012	667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, б.100	Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы		субсидия	1 578,80	неделяда 1 катап	
«Башкы»	Тыва Республика	ПИ №ТУ 17-00012	09.09.2009	667001, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, б. 1«б»	Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы		субсидия	1334,00	кварталда 1 катап	
«Сылдыс-чыгаш»	Тыва Республика	ПИ №ТУ 17-00055	16.07.2012	667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, б. 1«б»	Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы		субсидия	1515,00	неделяда 1 катап	тускай-жыттыг-ан
«Улуг-Хем»	Тыва Республика	ПИ №ТУ 17-00015	02.11.2009	667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, б. 46	Тыва Республиканың Культура яамызы		субсидия	978,932	квартал да 1 катап	

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының – Баштыңының хуусаа бетинде 2016 чылдың сентябрь 18-те соңгулдаларынга соңгулда мурнунуң суртаал ажилдарын чорударынга эфир үези берип турар регионалдыг күрүнениң телерадио-дамчыдылгалар чорудар организацияларның даңзызы (Роскомхайгааралдың эргелели берген)

Российский федеральный центр по правам человека												
Парлалга үндүрүлгезинин ады	ол организацияның үндүрүп турар МИЧ-ниң ады	МИЧ-тиң тарап турар хевир (телеканал, радиоканал, телепрограмма, радиопрограмма)	МИЧ кылдыр бүтүктеткенин дугайында херечилели езугаар тарадып турар девискээри	МИЧ кылдыр бүтүктеткенин дугайында херечилелин бүтүктөл дугаары	МИЧ кылдыр бүтүктеткенин дугайында херечилелин тывыскан ай, хүнү	Парлалга үндүрүлгезинин юридиктиг адреси	Парлалга үндүрүлгезинин, парлалга үндүрүлгезинин редакциясынын тургузукчузу (тургузукчулары)	РФ-тиң субъектилеринин Устав (каткан) капиталына Россия Федерациясынын үлүү (салышкыны)	РФ-тиң субъектизинин бюджетинден оларнын ажалдаарына аңгылаан бюджет акшаландырышкынынын хевир	РФ-тиң субъектизинин бюджетинден оларнын ажалдаарына аңгылаан бюджет акшаландырышкынынын хемчээли (мун руб)	Парлалга үндүрүлгелеринин үнүп турар үелери	Парлалга үндүрүлгезинин тускайжыттыганын айтканы
2		3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
ФКУБ Бүгү-россияның күрүненин теле болгаш радио дамчыдылгалар чорудар компаниязы «Күрүненин теле болгаш радиокомпаниязы «Тыва»	«Россия» телеканал (Россия-1)	телеканал	даштыкы чурттар, Россия Федерациязы	ЭЛ №ФС77-48137	30.12.2011	125040, Москва, Ямской шөлүнүн 5 дугаар кудумчузу, б. 19/21	Россия Федерациязы					
ФКУБ Бүгү-россияның күрүненин теле болгаш радио дамчыдылгалар чорудар компаниязы «Күрүненин теле болгаш радиокомпаниязы «Тыва»	Россия-ның радиосу	радиоканал	даштыкы чурттар, Россия Федерациязы	ЭЛ №ФС77-48131	30.12.2011	125040, Москва, Ямской шөлүнүн 5 дугаар кудумчузу, б. 19/21	Россия Федерациязы	субсидия				

ЧЕ-ВЕ, МАЛЧЫН!

Бо айның эгезинде Бай-Тайганың Бай-Тал сумунун Дмитрий Очур аттыг Культура бажыңыга малчыннарға бараалгаткан «Че-ве, малчын!» деп хууда мал ажил-агыйлыглар болгаш аныяк малчын өг-бүлелер аразына мөөрей болуп эрткен. Аңаа ТР-ниң Дээди Хуралының депутады Маргарита Михайловна Чүлдүм аалдап келген.

Мөөрейниң бир онза хевиринге малчыннар болгаш усшеверлер боттарының холдан даараан идик-хептерин, сүт аймаандан кылган аш-кемин делгеп салган. Ында: тыва идиктер, бичии уругларга эттээн анай-хураган кештеринден даараан чылыг тоннар, дүктен өрүп кылган чөлелер, мончарлар, кидистен кылган ээнчектер, дүктен аргаан чылыг уктар дээш, оон-даа хөй идик-хеп, эт-херекселдер.

Культура бажыңының уран-талантылыг ажилдакчызы Алена Аракчаа мөөрейни аядап, сцена кырында чеди киржикчилерни чалап үндүрдү. Олар дээрже Б.И. Чөгээ, А.С. Уртунай, Б.И. Садыяа, Ч.С. Уванзай, С.Б. Күнзүк, А.Н. Мөңгө, З.С. Даржаа олар-дыр.

Дузалакчы кадарчы Сайзаана Күнзүк инекти шын саарының аргаларын көргүзүп, шээр малдың оолдары анай, хураганны канчаар шын доруктуруп, өстүрерин, черге төрөөн анай, хураганны чылыглап сугар инчеекти канчаар даараарын болгаш ону шын ажыглаарын тайылбырлады. Хойну «тоотпалаарын», өшкүнү «чичилээрин» ырлап тургаш көргүзгө, көрүштүг-даа, солун-даа, З.Б. Даржаа кадыкты, өрөмөни, быштакты кылырын, ужа чаа-биле чочакты кылып алырын тайылбырлап, арбай далганынга өрөмөни холуп кылгаш, көрүкчүлөргө амзаткан. Алгыны шын эттээринин аргаларын, аңаа ажыглаар херекселдерни чүдөн кылырын Б.И. Чөгээ көргүскөн. Чойган Увазан чөң-чокту даараарын, Айлаң Уртунай бичии уругларга чучакты, уктарны аргып, даараарын, Байлак Садыяа хойну дөгөргөш, оң ишти-хырнын канчаар шын аштаарын тайылбырлады. Киржикчилерниң ыры-шоорлуг көрүлдөзү мөөрейни улам каастаан.

Мөөрейге чоннуң идепкейжи киржилгезин, культура ажилдакчыларының шырак белеткелин Маргарита Чүлдүм бедик үнелээш, «өг иштинге сыгырып болбас», «улуг улус мурну-биле эртпес» дээн хевирлиг чаңчылдарны утпайн, уругларында өөредип чоруурун онзагайлап, эр улустуң эвээш болуп турарын демдегледі. Бо ышкаш мөөрейлер чоннуң найыралын хаара тудар, уран чүүлге сонургалын оттурар, ынчангаш оон-даа өске мөөрейлерни, ужуражылгаларны чон аразына удаа-дараа эрттирип турарын күзөдү.

«Че-ве, малчын!» мөөрейниң түңнелдери-биле шииткекчилерниң кижигүнү Зоя Серендеевна таныштырды. Эң-не эки күсселдегил болгаш белеткелдиг дээш 1-ги черге — А.Н. Мөңгө, 2-ги черге — С.Б. Күнзүк, 3-кү черге — З.Б. Даржаа, 4-кү черге — Б.И. Чөгээ төлөптүг болган. Оларга хүндүлел бижикирти болгаш өртектегил белектерни тывыскан.

Бараат ДЕЛЕГ-ООЛ.
Бай-Тал суур.

АЖЫЛЧЫН КИЖИНИҢ АДЫЖЫ КЫЗЫЛ

Интервью

Мерген Кундууевич Соян.

Тес-Хем кожуунда чонну хөмүр-биле хандырып ажилдап чоруур «Арбын» бүдүрүлгезинин даргазы, хуу сайгарлыкчы Мерген Кундууевич Соян-биле ажил-агыйжы чугааны чоруткан бис.

— Хуу ажил-чорудулганы канчаар эгелзэн силер, кол сорулганы кандыгыл?

— Хуу ажил-агый тургузар мурнунда Тес-Хем кожуунун чагыргазына сумулар-биле сырый харылзаалыг, аңгы-аңгы хуралдарга чоннуң күзелдерин болгаш негелделерин дыңнаар ажилдыг турган мен. Шак ындыг хурал-суглааларга чондан хөмүр-даш хандырылганың дугайында чидиг айтырылганы чаңгыс эвес удаа тургустунуп кээп турганын дыка эки сактыр мен. Ынчангаш хөй чылдар иштинде үптеттинип, кагдынган эрги райтопту катап тургузар сорулга салгаш, кожуун чагыргазы-биле ол дугайында сүмөлешкеш, Кызылда харылап турар организация-биле 2015 чылда керээ чарып, ажилды эгелзэн мен. Мурнунда бүдүн кожуунну одаар чүүл-биле хандырып турган улуг бүдүрүлгениң чүгле «сөөгү» артып калган болду.

Оран-савазы үптеттинген, херим кажаазы ирзэн бүдүрүлгени октябрьга чедир септеп кылып, чүгээртедип алдым. Ынчалза-даа берге айтырыг — деңзи бооп артып калган. Оон мурнунда аңаа турган хөй тонналыг улуг машиналар деңзилээр деңзини таваанга чедир үптөп каан болду. Ам канчаар, 500 кил чедир деңзилээр биче деңзи-биле хемчээп, хол-биле чүдүрүп ажилдап кирипкен бис.

— «Арбын» бүдүрүлгезинин чонга ажык-дузазы кандыгыл, чеже ажилчын олуттары тургускан силер?

— Бо бүдүрүлгениң катап ажиттынып тургустунганы чонга дыка ажыктыг болган дээрзинге бүзүрээр мен. Чүге дизе, шупту билер болгай бис, 2000 чылдар эгезинде кожуун бүрүзүнге турган төлчүткен хөмүр складтары буурап дүшкениниң түңнелинде, чонга берге байдал тургустунган. Көдээ суур чурттакчылары хөмүрнү чүгле өскээртен кел-

ген КАМАЗ машина кырындан ванна, тазтап, ооң өрттөөн-даа, шын деңзизин-даа барымдаалавайн, садыгының адаан өрттөөн-биле алыр аргалыг бооп турган. Чүге дизе, оларда оон өске шилилге чок турган. Ынчангаш буурап дүшкен бүдүрүлгениң катап тургустунганы чонга улуг ажык-дузалыг болган. Харын-даа ону шагда-ла тургузар турган. Ам кожуунда байдал өскерилген. Чон одаар чүүлдү бодунуң шилилгези-биле деңзи езугаар чиик өртек-биле бүдүрүлгеден садып алыр аргалыг апарган.

Кожуунун чурттакчы чону бүдүрүлгениң катап тургустунуп турарына өөрүп, оон ам-даа эки сайзыраарына дузалажып, шыдаар шаа-биле деткип турар. Ол ышкаш «Арбын» бүдүрүлгезин ажиткаш, ажил чоктар даңзызында кирген 4 кижини ажилга хүлээп ап, оларга ажилчын олуттары тургускан мен. Ол ажилчыннарны келир үеде пенсиязынче дадывыр шилчишкенири база чоруп турар.

— «Арбын» бүдүрүлгезин тургузарда күрүнөдөн кандыг деткимчелер алган силер? Оон-биле кандыг чүүлдер немей кылып алдыңар?

— Барык 10 чыл бурунгаар буурап дүшкен, оран-савазы, дериг-херекселдери үптеттинген чер орнунга, чаа бүдүрүлгө тургузары белен эвес айтырыг болду. Бодумда бар-ла турган курлавырларым, оран-сава септелгезинин чедер-четпес чүүлдеринче кире берген. Улуг деңзи садып алыры эрге-жок чугула. Ынчап кээрге, ол берге айтырыгны шиитпирлээр-биле Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.В. Караолдун тускай грантызынга киржир дээш чогуур документи-лерни долдурга, дилег билдиришкени кириген турган мен. Үр болбаанда, Чазактын экономика сайыды Е.Каратаева кожунга сургакчылап келген. Ол ынчан бистиң чаа ажилдап эгелзэн бүдүрүлгевиске кээп, ажил-агый-биле чоок таныш-каш, эки деп үнелелди берген. Түңнелинде Чазак Даргазының сайгарлыкчылар деткири-биле берип турар грант акшазын чыл төнчүзүндө алгаш, улуг

деңзини садып алдымыс. Ол дээш Тыва Республиканың Чазанга, хууда Шолбан Валерьевичке улуг-биле өөрүп четтиргенимни илереттим. Ам бо хүнде бистиң ажылывыста чугула херек деңзи салдыган, ажылгалда кирип турар бис.

База ол ышкаш Тес-Хем кожуунун чагырга даргазы Толбан Семенович Самдан бүдүрүлгедө байдалывысты өөренип көргөш, МТЗ-82 тракторну ачылап бергени база улуг деткимче болган. Оон-биле чергелештир чүдүрүкчү (ПКУ-08 маркалыг) кожуг херекселин садып алгаш, немей бир ажилчын олутту тургускан мен. Бо чүүлдер ажилды шапкынчыдырынга улуг дузалыг болган. Оон мурнунда хол-биле чүдүрүп, дүжүрүп турганывыска бодаарга, трактор-биле чүдүрерге, ажилдың дүргени 2-3 катап улгаткан.

— Амгы үеде ажилчыларның чедиишкенири, чедер-четпес чүүлдери кандыгыл?

— Бистиң ажылывыстың кол сорулганы чонга таарымчалыг өртектерни тургузуп тургаш, одаар чүүлдер, хөмүр болгаш одаар ыяш-биле чурттакчы чонну хандыраары болганда, чайгы үеде бүдүрүлгени ажил чок тургуспазы-биле ыяш дилдирер пилораманы садып ап, оон-биле тудуг материалдарын немей кылып эгеледвис.

Кандыг-даа ажилды бут кырынга быжыг тургузуп алыры нарын. Аңаа ыяп-ла чедер-четпес чүүлдер тургустунуп келир. Бистиң ажилда четпес чүүлдер-ле хөй. Хөмүр, ыяш сөөртүрүнге ажыглаар күчүлүг машина-техника-биле ам-даа немей чепсеглениривис эрге-жок чугула. База ол ышкаш бүдүрүлгениң оран-савазында чедир кылып ажилдар база бар. Бо бүгүн чаңгыс чыл иштинде чедип алыры болдунмазын билер мен, ынчалза-даа ажилды эгелеп тура, баш бурунгаар сорулгалар салдыган. Берге айтырылганың аразындан эң кол чүүл — чер, өңчү хуужудулганың дугайында айтырыг нарын бооп артыпшаан. Билер болгай бис, Чазак Даргазы Ш.В. Караолдун Улуг Хуралга (парламентте) 2013 чылда айткалында хоозураан Тыва деп чүүлден адырлыры-биле, үптеттинген, буурап дүшкен бүдүрүлгелерни кылып шыдаар кижилерге берип, болдунмас хире болза чер-биле деңнештир дескилеп кааптарын кожуннар удуртукчуларына дааскан турган болгай. Ынчап кээрге, бистиң кылып чорудуп турар ажылывыс Чазак Даргазының даалгазынга дорт хамааржып турар деп болур.

Кожуун чагыргазының экономика талазы-биле оралакчызы бо чылдың апрель төнчүзүндө хуу сайгарлыкчылар-биле хурал эрттирген. Аңаа чер үндүрүүн төлээринден хостаттырып турар сайгарлыкчылар аразында адым бар болду. Ынчангаш кожунда бистиң бүдүрүлгевистиң черинин дугайында айтырыг көрдүнүп турар дээрзинге бүзүрээр апар. Черде ту-

рар өңчү күрүнө өңчүзү бооп турар. Ол дугайында Чер бол өңчү харылаар яамыга чед айтырыгны көдүргөн мен, айтырыгны чугаалажып тур болду, удавас үзе шиитпир тине бээр дээрзинге бүзүрүлүг. Кандыг-даа ажилды кылы тура, оон хөгжүлдезинге хамаарышкан берге айтырылгачедиишкенин шиитпир алыры ажилга улуг идиг болчорду.

— Хуу сайгарлыкчылар дугайында болгаш ам үеде боттанып турар губернатор төлөвилелдерин дугайында хууда бода дарыңарны сонургада көрүңерем.

— Хуу сайгарлыкчылар ажил-ижи кончуг чымышты болгаш эң-не эрес-кежээ, ажалдан ойталавас улустуң кылы ажылы-дыр. Оларның ажы ижинден чурттуң экономикта байдалы дорт хамааржыр дилип турар мен. Кызымакка шудургу ажил-агыйжы сайгарлыкчылар, бирээде, ажы агый чок конувусту ажил хаара тудуп чоруур. Бөдүү өг-бүлөгө чаңгыс кижизе ажилдыг апаары дээрже кол чуг улуг чедиишкени. Ийди көдээ суурларның чурттак чонунга хүн бүрүде амыдыралга херек аш-чем, идик-хөдээш, оон-даа өске бараа аймаа-биле хандырып турар. Үште, октаттынып, кагдынга организацияларны, черлерни өгбелеривистиң кыштап, чайлап чораан хонаштарын ката ээлендирип тургузуп турар. Сайгарлыкчылар боттарыны эт-хөреңгизин салып тургаш чурттуң берге үезинде республиканың чонунга херек чүүлдерни кылып турар.

Федералдыг болгаш республика деңгелинде сайгарлык чорукту деткип турар тускай төлөвилелдер болгаш программалар сайгарлыкчы улуска дыка улуг деткимчени берип турар. Оон аңгыда чазын Чазак Даргазының Чеди-Хөлгө улай эрттирген хуралдарына сайгарлыкчыларга тускай деткимчелер дугайында таныштырганы, оларга үстүндө деткимче бар деп бүзүрелди улгаттырган.

Түңнелинде мындыг чүвени чугаалаксадым. Чазак болгаш Экономика яамызының сайгарлыкчы чорукту деткип турары дыка эки-дир. Сайгарлыкчылар база боттарының талазындан куруг эвес, бедик чедиишкенирлиг ажилдап, республика чергелиг төлөвилелдерни амыдыралга херек кырында боттандырып турарлар. Чижек кылдыр алырга, «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг», «Инек — чедерикчи малым» дээн чижекти губернатор төлөвилелдеринин боттанышкыны чурттуң берге үезинде кончуг ужу-дузалыг бооп турар. Бо төлөвилелдер «хойлуг кижизе — каас, инекти кижизе — тодуг» деп тываларның чечен сөзүндө дег, чоннуң каас, тодуг чурттаарына эптиг байдалды тургузуп турар.

Сайсуу ДАРГЫН-ООЛ
чугаалашкан.

Намбар-оол Монгуштуң 100 харлаан оюнга

УЛУГ-АҢЧЫНЫҢ САЛГАЛЫ — УЛУГ МАЛЧЫН

• Очерк

Монгуш Намбар-оол Хенче-Караевич биле ооң өөнүң ишти Донгак Анайбан Одай-Сүрүңовна.

Мал ажил-агыый сайзыраан Өвүр кожуунуң сумузунга алдар-аттыг малчар кайы-даа үеде хөй турган байн канчаар. Эрткен чүс чылдарның аразындан Солмурнуң коммунизмче орук» колхоз-артуң малчыны Намбар-оол Хенче-Караевич Монгуш бүгүдөгү дингир кижичораан. Тываның, онуң сураглыг малчыны, хөй чыг орден-медальдарның, иштинде Ленин, Октябрь революциязы деп совет үениң едик чергелиг орденнериниң текчизи, шаңнаткан медальы, хүндүлел бижиктери, хөрек дектери мырыңай эндерик, Э-ниң Улус ажил-агыыйның елгезинче ийи катап чораашен. Тыва АССР-ниң алдарлыг чыны. Эртеменнерни, спорт арны санавааска, Өвүрнүң лчы-малчын чонун чааскаан ээлеп, «Чээрби чүс чылда аның алдарлыг кижилери» Тыва Республиканың Күрүне үнче адын кири бижиткен. өөнүң ишти Анайбан Одай-үңовна Донгак Күш-ажылчы ыл Тук ордениниң эдилекчизи а Тыва АССР-ниң алдарлыг чыны.

Бичии Намбар-оолду чажыназырап өстүрген, кижизиткен че-Кара Чигденчап Монгуш алыс угундан Тээли донгарынга хамааржыр кижизаан. Ол Өвүрнүң амгы Сол-сумузунуң девискээринге, дуунда Улаатайга чурттап аан аңчы арат. Чонда сураг-адын Улуг-Аңчы дээр, чам-чуртташтары ону анаа-ла ыдыр деп база адап чораан. Иду дайынының киржикчизи, ар бежен шеригниң даама-бооп чорааш келген. Манчы аттар-биле тулчуушкуннарга үскен эрес-маадырлыг чорук-ы дээш аңаа моол шеригниң ан-Батор Максаржав баш-командылачы сула чаңгы эрге-дужаалды тывыскан. аның төөгүзүндө эргилде-1918—1921 чылдар үезинде ээн чериниң девискээринге нныыл шерии» дээр партизан ирг бөлүк тургускаш, ак соннарны болгаш камың кыдат-ны Тывадан үндүр сывырып, гкап, чок кылырынга киришкен. дээш ооң адын «Тываның үзүнче» (2-ги том, 2007 чыл, ын 96) кириген, а ол үени чуруп үзүп турар чечен чогаал номы — Тываның Улустуң чогаалы К.-Э. К. Кудажының «Уйгу Улуг-Хем» деп романында, келдей Монгуштуң «Часкы тар» деп тоожуунда база ады кирип турар. Ынчаарга Г-Аңчының дугайында эң-не даргай медээлерни журналист, аалчы Донгак Бегзиниң бижээ-«Октябрьның үрезини» деп ыркте берген. Ук очеркти №26 ыгаш №27 «Улуг-Хем» деп аль-нахтарда 1968 чылда парлаан. да болуушкуннарны Тываның а бир ат-сураглыг кижизи, ТАР-ң Төп Кооперациязының дарга-ТАР-ның Совет Эвилелинде ини болгаш ТАР-ның Культ-ямызының сайыды чораан дип-оол Тановтуң сактыыш-нарнынга үндөзилеп бижээн. ышкаш С.Тановтуң бодунуң өрүшкүм» деп бот-намдарлыг гаалында («Хоочуннарның аалары» деп чыындыда, Кы-л, 1985 чыл) база Хенче-Кара гайында эвээш эвес солун дээлерни кириген.

Намбар-оол болза Улуг-Аңчы-ның бодунуң-на улуг уруу Да-ймаадан азырап алган оглу. раглыг Улуг-Аңчы өске оранче

аъттаныпканда, ол он дөрт хар үези турган. Ынчан-на аңаар, мал малдаар мергежилдерни азыраан кырган адазындан тер-гийн эки шигээдип апкан элээди оол чуртталгазының уг-шин ын-да деп билип, салым-чолун шын углап-баштап амыдырай берген. Аныяк назынында Дус-Дагның Чоза донгактарындан укталган, ол сумунуң чаңгызы чораан Дон-гак Одай-Сүрүңнүң уруу, база-ла эрес-кежээ, ажил-ишке сорукутг Анайбан-биле өг-бүлө туткан. Олар «Коммунизмче орук» колхоз тургустунарга, аңаа 1948 чылдан бээр, эгезинде чылгы мал малдап, беш чыл хире ажилдааш, оон хой малче шилчип, бүгү назынында ол ажилындан чарылбааннар. Алдар-атты, хүндүлелди, че-дер бай-шыдалдыг чуртталганы оларга берген ынак ажилынга бердинген, ниитиниң херээ дээш карак кызыл, чер-чуртунуң езулуг патриоттары улус чораан.

Дөртөн ажыг чыл дургузун-да малчыннап келгеш, Намбар-оол Хенче-Караевич биле Анайбан Одай-Сүрүңовна кажан-даа сула салдынып, хол дашты-биле ажил кылып көрбээннер. Бедик көргүзүлгери он-он чылдарда доктаамал че-дип ап келгеннер, чүгле дунгуш хойларны чаа хүлээп алганда харын, бичии чавызай берип болур, арткан үеде чүс хойдан чүс баш ажыр хураганны алыры шуут чаңчыл болган. Чижек кыл-дыр 1976 чылдың көргүзүлгери алыр болза, чүс хойдан-на чүс баш хураганны ап, бир хойдан-на 3,7 килограмм дүктү кыргып алган болуп турар. А ындыг чылдар та чеже турган чүве! Чайгаар малы өзүүчел, белен хоравас улус-тур ийин. Ооң чажыды анаа улустан артык ажилгырында, кы-зымаанда, ооң-биле чергелештир мал ажаар тускай билди-билиг, мергежилде-ле турган боор. Байлак дуржулгазы дээш элээн үеде Намбар-оол Монгушту бри-гадир-даа кылдыр томуйлап турган. Ынчан ол бригадазында коданнарны үргүлчү кезип ба-рып, байдалды көрүп четтигип, хамыктың мурнунда хууда үлегер-чижээ-биле өөрүн баштап, хей-аът кирип келген. Ынчангаш ол эвээш эвес аныяк малчыннарның дагдыныкчызы, башкызы болган.

Кайызы-даа эрес-кежээ, ту-ра-сорукутг улус. Чогум өг-бүлө амыдыралынга кадайы баштаар, аажок чугаакыр, идекпейлиг кижиге турган болза, ашаа хөй чүве ыт-тавас, одарга, кажаага-ла үнү үнүп, идекпейи хөдөйр — аажы-чаңы дөмейлешпес, бот-боттарын немеп чоруур мындыг улус чо-раан. Улуг малчын Намбар-оол дээрде ортумактан чавыс деп бо-лур дурт-сынныг, шала көксүмээр карактарлыг, кызылзымаар-даа ышкаш шырайлыг, кадыр хавак-тыг, аажок эрес, оду хып турар карактарлыг (ол-даа өстүрүп каан сураглыг кырган-ачазын ылап де-зээни ол боор) — тывалар аразын-да бир тускай хевирлиг кижиге турган. Анайбан Одай-Сүрүңовна кызыл чаактыг, база-ла кыптыгып чоруур карактарлыг, бир-ле чүве сонуургаанда азы бир-ле кижини сургап, чагыт бергенде, эддинче кирип чугаалаваан шаанда, оожур-гавас, дөскөлчөгү, сонуургаа кедергей.

Малчыннарның чуртталгазы

дайын соондагы чылдарның чединмес үезин-даа, колхоз-тарны солаан совхозтарны-даа, тыва малчыннарга эң эки үе деп болур сайзыраңгай социализм дигир үени-даа, коммунистиг системаның буураашкынын-даа, Тыва Республиканың мал ажил-агыыйнга кончуг берге эде тур-густуунушкун үезин-даа көрүп эрткен. Ажилындан салдын-май, малын малдап чорааш-ла, бүгү аар-бергелерни алып эртип, өөрүшкүлүг, чоргаарчыг үелерни-даа көрүп, алдар-ат-ка-даа четкеннер. Намбар-оол, Анайбан оларның өө онзагай, бодап көөрге, ол үеде ындыг дерилгелиг, иштин каастаан улуг өлгөр ховар турган боор. Ынчан Наадымче өлгөр эккеп хондуруп, көрүлдө-мөөрей кылып турар эвес, анаа боттары ынчаар де-рип алганы ол. Бир талазында мурнакчы малчыннар, орден-ме-даль эдилекчилериниң өө ындыг болур ужурулуг-даа турган боор. Дарга-бошкалар, төптөн хүндүлүг аалчылар, корреспондентилер бо-ла кээр турган өг чүве-дир. Өске талазында эзлериниң черле алызындан арыг-шеверин, кежээ-зин база көргүзүп турары ол-дур ийин. Анайбан Одай-Сүрүңовна өг иштин уругларынга хүнде каш-даа катап аштадып-ширбидер, черле чүдөретпес кижиге турган.

Салым-чол ындыг болуп, өг-бүлө чаңгыс төрзөн кыстыг болган. Ынчаарга хамык ужур кызын канчаар кижизидип, ажил-га өөредип алганында болгаш, Күнзеңмаазы дээш оларның кажан-даа арны кызып көрбээн. Күнзеңмаа ава-ачазының эки талаларын каттыштырып алган: ажилгыр, кежээ боорда, чугаа-кыр, хөй-ниитичи. Улаатай хой-жу бригаданың херээженнер бөлүүнүң даргазы бооп чораан. Социалистиг үени канчаар-даа үнелеп көөр болза, ынчан ажил-чын мергежилдиг, малчын кижилерни депутатка сонгуп турганы бөгүн сагышка безин кирбес чүүл-дур оң. Күнзеңмаа Намбар-ооловна улус депутаттарының район Сөвединиң, Тыва АССР-ниң Дээди Сөвединиң депу-тадынга сонгудуп чораан. Артында-ла Дээди Советтин Президиумунуң кежигүнү тур-ган. Партия талазы-биле база депшиттирип, СЭКП-ниң район комитетиниң болгаш СЭКП Тыва обкомунуң кежигүнү бооп чо-раан. Ол үениң байдалы-биле дээди эрге-чагырганың төлээзи ышкажыл. Ону чүгле бодунуң ажилы-биле чедип алган болбайн канчаар. ССРЭ-ниң Улус ажил-агыыйның чедишкениннерини

делгелгезиниң киржикчи-зи болганы, «Хүндүлелдин демдээ» орденниң, хөй сан-ныг медальдарның, хүндүлел бижиктерниң эдилекчизи болга-ны, 1985 чылда, ава-ачазы ыш-каш, «Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны» деп атты алганы — база-ла халас келбээн, шудургу, карак кызыл күш-ажылдың түң-нелдери-дир. Чамдыкта хуу амы-дыралынче безин сагыш салбайн, күрүнениң херээ дээш бодун өргүп чораан кижиге ол-ла болгай.

Күнзеңмаа Намбар-оолов-на ам-даа мал ажилы-нга кымга-даа болза ажыктыг арга-сүмезин берип болур. Ооң ажы-төлү шуптузу кырган ада-иезинге өскөн, оларны «авай-ачай» деп чаңчыккан. Ындыг болганда, кандыг кижизидилге алганы билдингир ышкажыл. Ынчангаш-ла боор, олар шупту ажил-ишчи, тура-сорукутг улус болуп, ада-өгбезиниң адын сык-пайн чорууру чоргаарчыг. Бо очеркке чүгле Владимир Нам-бар-оолович Монгуш дугайында кыскасы-биле чугаалап каалыңар. Ада-өгбезиниң аңчы, малчын мергежилин-даа, эрес-кежээ бүдүжүн-даа бүрүнү-биле дөзөп алган, оларның чаңчылдарының, ажил-херээниң чаа байдалдарда уламчылакчызы. Үениң аайы-биле Иркутскиниң өлүк-алгы-кеш техникумун дооскан. Тываның хереглекчилер ниитилелинге хөй чылдарда белеткекчи бооп ажил-даан. «Ак-Бедик» деп күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезин-даа удуртуп турган. Боду угун сал-баан аңчы-даа болза, оранының аң-мең, бойдус байлаан кадага-лап, төтчөглекчилерден камга-лап чоруур болгаш, амгы үеде Тыва Республиканың Аңнаашкын болгаш балыктаашкын тала-зы-биле күрүне комитетиниң ажилдакчызы Өвүр кожуунда күрүне инспектору болуп ту-рар. Бо харыс-салгалыг ажил-га кээр мурнунда-ла, Өвүрнүң аңчыларын баштап, чер-чуртунуң аң-мең байлаан кадагалаар дээш, хөйүнү кылган. Владимир Монгуш 2007 чылдан бээр Тываның муңчу малчыннарының санынче кирип келген. Чааскаан ынча хөй малды канчап азырап шыдаар боор, ду-залакчы малчыннарлыг. Дуңмазы Буян боду аңгы мал-маганның-даа болза, дузалакчып турар. Ынчап кээрде, бо үениң муңчузу улуска ажилды база берип турар ыш-кажыл. Аът спортунуң сайзыра-дыкчызы, ооң анаа чоруктуг, чыраа, челер чоруктуг чүгүрүк аъттары республика Наадымна-рынга, өске-даа улуг чарыштарга доктаамал шаңналдыг черлерни

ээлеп, чаңгыс эвес удаа эртип турган. Тыва Республиканың Ча-зааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле шаңнаткан, Тыва Республиканың алдар-лыг ажилдакчызы. Аът-тың, мунукчузунуң дериг-хе-рекселиниң, идик-хевиниң көрүлделеринге база чаңгыс эвес катап шылгараан өг-бүлө-дир.

Малчын Намбар-оол Монгуш биле Анайбан Донгактың шаг-шаандан бээр чурттап, ээзи болуп келгени чер-лерде каш-каш салгал улаш-тыр ээлевишаан хевээр, ам-даа ында Күнзеңмаа, Владимир, Күнзеңмааның хеймер оглу Буян олар мал-маганын одар солуп кадарып турар. Кол чайлаа — Дестиг-Кара. Улаатайның бичии адыры-дыр ийин. Маңаа аалдар чайын хонуп алып (Чинге-Хем деп чайлаа база бар). Оон Улаатай бажынче боттаңнап үнер, ында турлаан Оргу-Дыт дээр. 1942 чылда Күнзеңмааның төрүтүнген чери ол дээр-ле болгай. Белен-селен кижиге четпес черниң черинге баштайгы кышкызы чаңгыланган кыс ындыг өткүт үнүг, торлур чүвеви чок болган эвес бе?! Күзеглери Берге-Баары, Чүрек-Тей баары (Улаатай аржаанының дужу), чазаа база-ла Чүрек-Тей баары, а кыштаа — Кара-Кожагар, Хаялыг-Дагда...

Бо төрөл салгал болза алыс угундан-на ада-чуртунуң, чонунуң туруштуг камгалакчылары, эр сорукутг, тулган аңчы-малчын улус чораан, ам-даа ындыг бооп арткан дээрзин бадыткапкы дег барымдаа-ла хөй. Үениң аайы-биле амгы салгалдың төлээлери харын тайбың ажил-ижи-би-ле алдаржып чорууру бо. Ооң-биле чергелештир салгакчылар база ада-өгбениң чаңчылдарын, амыдыралының төөгүлүг ову-хевирин кадагалап арттырар, нептередир дээш, хөйүнү кылып чорууру көскү болгаш мактанчыг. Тыва чонувустуң иштинге мындыг улус көвүдээн тудум-на, чер-чуртувус сайзырап, чаарттынып, мурнууска бо-ла туруп келир янзы-бурү шылгалдаларны ажил-эрттер боор бис деп бүзүрелим күштүг-даа, үндөзүнниг-даа. Улаа-тай унун чурттап чораан Улуг-Аңчы — тыва маадыр, ооң оглу Намбар-оол малчын, ооң өөнүң ишти Анайбан, уруу Күнзеңмаа, амгы салгалы Владимир Монгуш оларның төөгүзү номчааннар-ны бодандыраар, сорул кириер боор деп, оон туржук кижилерге өттүнер үлегер болу бээр боор деп идгелим куруг калбас-ла боор. Езулуг утуп болбас кижилер ол-дур.

Бо чыл төрөл салгалга онзагай тураскаалдыг чыл. Улуг-Аңчының салгалы улуг малчын Намбар-оол Монгуштуң мугур 100 харлаар чылы. Ажы-төлү, ылаңгыя Влади-мир Монгуш, ону демдегеп эрт-тирер сорулгалыг. Бодап көөрге, бо чаагай херекти Өвүр кожуун чагыргазы, өске-даа албан чер-лери деткип, киришкен болза эки ышкаш. Алдарлыг малчынның адын чонга сагындырып, алгап-йөрзөп кааш, ооң салгалынга аас-кежиктиг, өктерелдиг чаагай чуртталганы сеткилим ханызын-дан күзөдүм!

Николай КУУЛАР,
Тываның Улустуң чогаалчызы.

● Тыва — чоннар найыралының чурту

ИНТЕРНАЦИОНАЛЧЫ ӨГ-БҮЛЕ

Александр биле Валентина Сваловтарны интернационалчы өг-бүле болган дугайында Сүт-Хөл кожууннун ХБАБ эргелели бүртүкээден бээр 18 чыл эрте берген. Кижини назыны болза, хып дээн чалыы, оттуг эъттиг 18 хардыр-ла, а өг-бүле тутканындан бээр алыр болза, эвээш эвес чылдар. Мынча үениң дургузунда оларның эвилелин быжыккан өг-бүле деп дидими-биле санап болур.

Номчукча олар чүге Сүт-Хөл кожууннун ХБАБ эргелелинге бадылашкан чоор деп айтырыг туруп кээр чадавас. Оларның душчуп-тыпчып алган төөгүзү кысказы-биле мындыг. 1988 чылда Алтайның күрүнениң медицина институтун дооскан аныяк эмчи Валентина Ооржак Сүт-Хөл кожууннун төп эмнелгезинге терапевт болуп ажилдап келгеш, 1991 чылда ол Москваның ординатуразын дооскаш, катап-ла Сүт-Хөл кожуун эмнелгезинге кол эмчинин эмнээр талазы-биле оралкызы бооп ажилдап чедип кел-

Александр, Валентина Сваловтар.

1955 чылдың январь 7-де Кара-Калпак АССР-ниң Нукус хоорайга база-ла интернационалчы өг-бүлеге төрүттүнген. Ооң ачазы Алексей Михайлович Свалов — орус омактыг, Россияның Онза байдалдар яамызының Ташкентиге Айыыл чок чоруктуң федералдыг албанынга, а авазы Юля Даниловна Свалова — узбек омактыг, орус дыл болгаш литература башкызы болуп ажилдап чорааннар. Александр — оларның дың кара чаңгыс огу.

Александр Свалов — школачы чылдарындан-на спортка ынак, аар атлетикага чемпион, оон аңгыда уран чүүлге, литературага, ылаңгыя гитара, аккордеон ойнаарынга, номчуттарына, шүлүк чогаадырынга ынак. Ол өг-бүлезинге, ажы-төлүнге ынак. Сваловтарның чаңгыс уруу Мая база адазы ышкаш шериг албан-хүлээлгелиг. Иркутск облазында Нижний Утинскиде шериг кезээнде кадрлар харыылаар килдисте ажилдап чоруур. Ооң уруу Юля Кызылдың №1 школазының 1-ги класын «4-5» демдектерге дооскан. Ону январь 17-де, кырган-авазы Юля Даниловнаның төрүттүнген хүнүнде төрүттүнген боорга, кырган-ачазы Юля деп адап каан. Александр Свалов уйнуу-биле культурулг дыштанырынга, шөлээ

үезинде аржаан, курорттарга дыштанырынга, паркка спортчу шөлге маңажырынга, театрда солун ши, концерттер көөрүнге ынак.

Интернационалчы өг-бүлеге төрүттүнгеш, боду база интернационалчы өг-бүлени туткан Александр Свалов сарыг шажынны аажок хүндүлээр, Далай-Лама башкының өөредиглерин, чагы-суртаалдарын хөлчөк сагыыр, буддисти хүрээ-хииттерге база баар. Аарыг-аржыкка, айыыл-халапка таварышкан дөргүл-төрелдери, катаат-чуржааттарына доктаамал материалдыг болгаш моральдыг дуза-деткимчезин көргүзүп чоруур буянныг кижини.

Валентина Свалова — дуржулгалыг терапевт-кардиолог, мергежилдинге бердинген эмчи. Ооң аарыгның аспаандан адырып, амы-тынын камгалап каан кижилери аңаа мөгейип, өөрүп четтиргенин илередип чоруурлар. Кызымаккай ажил-ижи дээш ол хөй-хөй хүндүлел бижиктер болгаш өртөктиг белектер-биле шаңнаткан. Үлгерлиг интернационалчы өг-бүлениң амыдырал-чуртталгазынга аас-кежикти, быжыг кадыкшылды күзедим.

Алла ООРЖАК,
«Мишутка» уруглар садында
кижизидикчи башкы.

Ак-Довурак хоорай.
Фото-чуруктарны өг-бүле архивинден алган.

Уруу Мая-биле.

ген. Ол үеде подполковник Александр Свалов Сүт-Хөл кожууннун шериг комиссариадының даргазы, ук кожуунда чаңгыс орус омактыг кижини турган. Терапевт Валентина Ооржак шериг албанынче келдирткен оолдарның эмчи шинчилгезин эрттирип тургаш, Александр Свалов-биле таныжып алган.

Александр Алексеевич Свалов

ДАГ ДАШТАРЫ

Даглар — черниң чараш кезээ. Хемчик биле Шындазын хемнерниң каттышкан черинде Белдир аржааны бар. Ол төөгүнүң күштүг аржааны, бойдустан күштүг эртине-дир. Бо аржаан ийи хемниң белдиринде, барыын Саян дааның сонгу эдээнде, Шындазын хемниң оң талакы эринде бедик, кадыр эриктиң үстүнде ооругнуң баарында.

Ол кадыр эриктиң үстү баярында Шындазын хемниң оң талакы эринден, Саян дааның сонгу эдээнден шил ышкаш кара даш тып алдым. Шындазын хемден балыктап чораан кижини мен. Кадыр эриктиң баарында хүн херелинге бир-ле чүве чайынналып чыдар болду. Баштайында шил бузундузу деп бодаан мен, оон барып көөрүмге, кылагар даш чыдыр. Кажан Шындазын хем дажый бергеш, дашты кылайтыр шаап каан-

дыр деп көрдүм. Оон ол даштың дааның породазының адын тып алдым. Чаңгыс черге бир шак ажыг бодандым. Тып алган дажымны вулканның даг породазының-дыр деп түңнедим. Вулканның даг дажын черле көрбээн мен, бодалымга-даа чок чораан.

Вулканның даг дажы барыын Саян дагларынга чытпас ужурулг. Чүге дээрге Тывада вулканның даглар чок. Хүн ажа бергенде, ол вулканның даг дажының назы-харын тодарадып үндүрдүм, бир млрд. хире чыл болду. Ооң соонда бажым чиигеш дээн, ыңчаарга вулканның даг даштары барыын Саян дагларында бар. Чүге дээрге 730 млн. чылга чедир Тываның кыдыкы болгаш иштики даглары чер картының адаандан даглар кылдыр көдүрлүп үнмээнде маңа вулканның даглар турган-дыр деп түңнел кылдым.

Тываның бүгү даглары чер

картының адаандан көдүрлүп үнерге, ыңчан турган вулканның даглар чуурлуп, буступ чаштаан. Ынчангаш барыын Саян дагларынга вулканның даг даштарының чыдарының ужуру бо-дур. Чүгле Тывага эвес, чер кырында бо хүнде туруп турар бүгү даглары чер картының адаандан көдүрлүп үнмээнде, чер кырынга чүгле вулканның даглар турган деп билдим. Вулканның даг даштары Тываның вулканның турган черлеринден көдүрлүп үнген дагларында бар.

Ооң соонда ол-ла барыын Саян дааның белдириниң мурнуу ийинден хөмүр-даш ышкаш кара даш база тып алдым. Ол даш чүгле кылагар эвес, барыын Саян дааның сонгу эдээнден тып алганым шил ышкаш кара дашка дөмей чорду. Бо мээң чер талазы-биле кылган үшкү шинчилел ажилым-дыр. Чер кырының чажыды мындыг-дыр.

Маңнай КАЙГАЛ-ООЛ.

Пенсия хандырылга

СТАЖТЫ КАНЧАП БАДЫТКААРЫЛ?

Пенсия фондузунун ажилынга болганчо тургустунуп кээр айтырыг — архив документиле кадагалап шыгжааны болуп турар. Ажыл-чору, газын соксаткан, дүшкен организациялар архив документилерин кожуннарның күрүне архивтери күрүнениң төп архивинче дужаар ужурулг.

Ынчалза-даа чамдыкта документилерни архивче дуваан азы октапкан, өрттедипкен безин таварылгалар ыңдыг байдал колдуунда республиканың колхоз, совхоз, ПМК-лар, Садыг яамызы, көдээ ажил-агый организацияларыга хамааржыр. Мындыг таварылгада хамааты бодунун пенсия эргелерин кандыг арга-биле шынзыдып болурул?

Сагындыраалы, хамааты кижиниң стажын болшашың бадыткаан медээлерниң чок болуру хамааты пенсия эргелеринге улуг шаптыктыг, чүге дизе пенсиязының хемчээли ол документилерге үндезилетти болгай. Пенсияның хемчээли камгаладылгалыг стаж кайы хире үргүлчүлээнинден, шалыңның хемчээлин база ол ышкаш 2002 чылдың январь 1-ниң соонда Пенсия фондузунун бюджетинче ажил берикчинин камгалаттыр кижини дээш шилчидип турган камгаладылга дадывырлардан кол хамааржыр.

2002 чылдың январь 1-ден пенсияның хемчээлин кижини албан пенсия камгаладылгалының хуу учедунда кир медээлерге үндезилээр, бир болза ажил берикчинин а күрүне органының чогуур чурум езугаар бээр документилеринге үндезилеп, кижиниң кайы-даа үеде үзүктел чок ажа даан 60 айларының ортумак шалыңындан санап үндүр Пенсия хоойлузун езугаар, хамааты кижиниң күш-ажыл керээ-биле ажилдап турганын күш-ажыл дептери бадыткап турар.

Бир эвес күш-ажыл дептери чок, ында бижимелдер чет эвес азы ажилдап турган кандыг-бир үелерни кирип бижвээн болза, ону өске документилер-биле тодарадып болу ыңдыг документилерге дужаалдардан ушта бижилгеле акша-шалың даңзызы биле хууда агар сан, учет карталары, колхозчуларның күш-ажыл дептери, справканы хамааржыр. Шын кылдыг дужаалдар болгаш өске-ди документилер кижиниң ук организацияга ылап-ла ажилдап турганын херечилеп болур.

Агаар-бойдус халавының (өрт, үер, улуг шуурган, чешимчээшкени дээш, оон-даа өске) түңнелинде ажилдап турганының дугайында шуут чиде берген болгаш оларга катап тургузары болдунмас медээлерни хамааты кижиниң ол-ла үеде чаңгыс черге ажилдап турган ийи болгаш оон-да хөй херечи тодарадып болур. Бо таварылгада билдириникинге дараазында документилерни кожар:

а) эрге-чагырга органындан болган халаптың айын, чалын, хүнүн айтыпкан шынзылга;

б) эрге-чагырга органындан агаар-бойдус халавын уржуундан ажилдап турганы бадыткаптынмай барганын шынзыткан чогуур шынзылга;

в) ажилдап турган үезин бадыткаан архив медээзи чок болганын шынзыткан архив азы эрге-чагырга органында шынзылга.

Ажилдап турганының дугайында документилерни ажилчының буруузу чок оон-даа өске чылдагааннар-бил (кам чогуундан, өжөгээр узуткаанындан база оон-даа өске ол ышкаш чылдагааннар) чидирген таварылгада, база-ла чаңгыс ажил берикчинге кады ажилдап чорааны ийи азы оон-даа хөй херечиниң шынзыткан чугаазы-биле тургузар.

Бо таварылгада херечилерниң шынзыдыгына барымдаа лаар стаж камгалалдыг пенсияны тургузарда негеттине стажтың чартындан ашпас болур ужурулг. Херечилерни шынзыдыгына даянырда, дараазында чүүлдерни барымдаалаар:

а) күш-ажыл керээзин чарып турган үеде ажилдакчының назы-хары күш-ажыл хоойлузун езугаар ажилдап болу четкенин барымдаалаан болза, ыңдыг керээге үндезилээр ажил үезин көөр;

б) кады ажилдап турганын херечилээр кижиниң назы-хары база хоойлу езугаар ажилдап болу четкенин барымдаалаан керээге үндезилээнде, ыңчан ажилдап турган үезин көөр;

Пенсия хандырылганын чорудуп турар органың шийтпириң пенсияны тургускан черге азы херечиниң чурттап турар чериниң аайы-биле үндүрер. Бир эвес херечи кижини кадының аайы-биле азы оон-даа өске чөптүг чылдагаан-биле өчүк берип шыдавас болза, ону хол үжүү-биле бижиткеш шынзыдып алыр ужурулг.

Херечилерниң кайы-бирээзи хамааты кижиниң ажилдап турган хуусаазын улгаттыр херечилеп турар таварылгада кичээнге ийи херечиниң кайызының-даа шынзыдып турар үезин алыр.

Урана МОНГУШ,

РПФ-тиң ТР салбырының пенсия санаар, тыпсыр килдизиниң начальниги.

Амгы үеде банк ачы-дузалары (ону сервистер дээр) бистиң чуртталгавысты дыка эптиг болдуруп турар. Холда банкының картасы бар болза, садыг-магазинге тутуда акша чокка санажып кааптар, коммунал ачы-дузалар теректерин, чээлилерни-даа бажыңга олур-ла шилчидилтер. Ындыг-даа болза оптуг-кажар кижилер база «удувайн» олурар болдур ийин. Ол дугаарында Сбербанкының Кызылда салбырының даргазының оралакчызы **Алина ТАСПАНЧИК** биле чугаалаштывыс.

— **Алина Марталаевна, амгы үеде банкының кандыг ачы-дузалары эң-не эптиг болуп турарыл?**

— Бөгүн бистиң клиентилеривис банк карталарын таваарыштыр банкының бодунга-даа олбейн, янзы-бүрү төлөлгелерни чурдуп болур. Мындыг байдал кижиниң үезин камнаар болгаш элегейниң кайы-даа булунундан шилчидилгени кылыр аргалыг.

Доктаамал азы ай санында алыр төлөлгелерге автоматтан (автоплатеж) хевирин кылгаары эптиг. Чижээ, ооң азы-биле чуртталга-коммунал ачы-дузаларын, соталыг ырылзаа, интернет, чээлилерден ышкаш төлевирлерни банк ду-ла айткан үезинде шилчилептер. Ону кылырда банк ир хонук бурунгаар кижиниң телефонунче төлевирниң түнүн, комиссиязын база шилчидер хун айткан СМС-дыңнадыгны чурдуптар. Төлевирни чорутпас ап шилтирлээнде, оон ойталап аптып болур.

Төлевирлер чорударының аргазы база бар — интернет-банк таварыштыр. Ону кылырда банк картасы база интернетчер компьютер, смартфон,

Алина ТАСПАНЧИК.

планшет черек. Ынчалдыр коммунал ачы-дузалар төлөлгезин, чээли-дуглап алыр, эптиг үезинде акша салыр агар санны база ажыдып ап болур. Бир звес комиссия ап турар болза, ол банкының бодунга барып төлээниңден чиик.

— **Кижилер өске банкылардан алган чээлилерин Сбербанк таварыштыр төлөп болур бе?**

— Амгы үеде бистиң клиентилеривис ол-ла онлайн-сервистер дузазы-биле өске банкылардан алган чээлилерин төлөп болур апарган. Ол чүл дээр, картадан акша уштуп, касса дилеп, өске банкының банкоматынга оочурлап турбазы-дыр. Үе-шаанда ол чээлини кайы-даа, хоорайдан өске черден-даа төлөп болур.

— **Онлайн төлөлгелер чорудары бо үеде айыылдыг база апарган. Оптуг-кажар, хакер дижир кижилерден канчап кам-**

галанырыл?

— Сбербанк бодунуң клиентилериниң акша-төгеринге айыыл чок чорукту болгаш камгалалдыг болурунче улуг сагышты салып турар. Банкының янзы-бүрү албаннары озалдыг байдалдарны тургуспазы-биле камгалал системазын сайзыраңгайдыр дээш доктаамал ажылдап турар. Ынчалза-даа клиентилер боттары айыыл чогуңуң хемчеглерин сагы-вас болза, кандыг-даа система-лар күш чок болур. Демейлээрме мындыг: заводка машинаның айыыл чок курун кылып-даа каарга, чолаачы ону багланмас болза, ол дузалавас-даа.

— **Оптуг-кажар кижилерден камгаланыр дээш чүңү канчаар ужурлуг бис?**

— Херек кырында көөрге, бузурукчуларның кол дузалакчылары клиентилер боттары боор чорду. Кандыг-бир чүве кылып тургаш, болганчок-ла паролдарын айтып берип алыр. Сбербанкының карталарын болгаш ырактан кылыр сервистерин ажылдап тура, каш бөдүүн дүрүмнү сагыры чугула.

Кол чүве — картаны өске кижилерге шыгжаары. Документилер болгаш акша аразына шыгжавас, ылаңгыя орук чорааш, кичээнгеилг болур. Садыг азы кафеге картаны садыгжы өскээр апарбас ужурлуг, чүгле бодунар көрүп тургаш, садыглажылганы кылыңар.

ПИН-кодту картадан аңгы черге шыгжаңар, ону картага азы телефонга бижиң болбас, өске кижилерге, төрөлдериңерге-даа айтып бербөңер. Интернетке

ажылдап ора, ону ынаар кирибес. Садыг азы банкоматка ПИН-кодту базып тура, көзүлбес кылдыр холуңар-биле дуглап алыңар. Оочурда турар улустан ыткаш чоор — акшаңар чидирер орунуга, ынчаар кылганыңар дээр.

— **Улустуң акшазын кажарлаптар дээш оптуг кижилер кандыг аргалар ажылдап турарыл?**

— Олар колдуунда кажар программалар азы херекселдер звес, улустуң аамай болгаш бүзүрээчелин ажылдаар. Болганчок-ла танывас номерлерден СМС-чагаалар алгаш кайгаар: «Кайың олар бистиң телефоннарывыс билип ап турарыл?» А шагда бир чарлал бергеш, телефонун, адын айтып каанын уттулкан болур.

Ынчан оптуглар силерниң ол медээлериниң боттарының баазыңче кирип алыр. Садып алыкчылар кылдыр чарлаттыңар, онлайн-садыгже салган барааныңар өрттэнге артык акша мегелеп шилчидилтер. Долгап келгеш, ол акшаны дедир алырын дилеп, паролдуг СМС чорудуптарлар. Ол паролду дыңнадып, бадыткаптар болзуңарза, акшаңар-биле байырлашканыңар ол. Телефонунарже келген паролдарны кымга-даа айтып бербөңер.

База бир кажарлаашкын: кандыг-бир чүве садар чарлалыңарны көргөш, ону алыры-биле оптугбай: «Чартык өрттэн чорудуптайн» деп, долгаар. «Төлевир эртпейн туруп берди, картаңарны банкоматче сункаш, телефон дугаарын базыптыңар» деп дилээр. Ынчалтап болзуңарза, база

акшаңар ооң холунче кире бээр.

— **Онлайн-шилчидилгелер кылырда канчаарыл?**

— Ынчан чүгле банкының албан-өзүзүнүң сайтың ажылдаңар. Агар саныңардан онлайн-шилчидилге кылырда, компютериңерге азы телефонунарга антивирустан албан салып алыңар. Смартфондан акша чорударда, Сбербанк онлайн деп бодунда антивирустуң арнын ажылдаңар. Ынаар «тутчуп» кирип келген анчыг файлдар болгаш сайтыларны шуптузун хаап кааптыңар. Банкыңдан СМС-спам деп меге чүвеже долгаванар. Картаңарда медээлерни кымга-даа айтып бербөңер, телефонунар өскерли берген болза, банк ажылдакчыларыңа чугаалаңар.

Кандыг-даа таварылгада картаңар дугайында кымга-даа, чүңү-даа айтып бербөңер. Банкының азы билдингир фирманың төлээзи мен дээр-даа аңаа бүзүрөвөңер. Сбербанк бодунуң клиентилеринден код, парол, ПИН-код, CVV-код, шилчидилге солааныңың кодтарын кажан-даа айтырбас. Ону чүгле оптуг, кажар кижилер айтырып болур. Сбербанк Онлайн ажылдап тургаш, телефон дугаарын, паспорт дугаарын, өске-даа медээлеринер кирибөңер.

— **Эки тайылбыр бергениңер дээш четтирдим, Алина Марталаевна. Каш акшавыс камнап алыр дээш оваарымчалыг-ла болуп көрээлиңер деп номчукчуларны кыйгырдым.**

Надежда ЭРГЕП.

Чоокта чаа Кызыл кожуунуң Көк-Тей деп черге Иштики херектер яамызының хоочуннарының аразына VII дугаар слет болуп эрткен. Аңаа Тывадан, Хакасиядан болгаш Моолдан 29 командалар, ниитизи-биле 500 хире кижилер киришкен.

Хоочуннар чаңчылдан чыда калбайн, болдың следунуң бирги хүнүн Макаровтуң столединден адарыңа маргылдаан эгелзэн. Эң дээр дээш адыкчылар (Я-ның Кызылда эргелелиниң чанында) эрге чыгылып келгеннер. Аңаа командалар бүрүзүндөн эр, херээжен хоочуннар Макаровтуң столедин чазып, чыыр база-ла чепсектен боолаарыңа маргылдаага киришкеннер. Ооң түннелинде эр улус арандан бирги черни дүрген хөдөлүр тускай рядтың хоочуну Түмен Акша-оол алган. Херээжен улус аразыңа бирги черге ИХЯ-ның албан черинден дашкаар хайгаарал дидизиниң (ФГКУ ОВО) командалының жигүүн Анжелика Ичин-Норбу төлөптүг

ДЕЛЕГЕЙ ЧЕРГЕЛИГ ЭРТКЕН

болган. Хакасиядан төлээ, милицияның подполковниги, Владимир Новиков эң-не дүрген Макаровтуң столедин чазып чыгган. Ооң үези 8 секунда безин четпээн.

Ол-ла хүн слет болуп турар черге ча адарыңа маргылдаа болуп эрткен. Адыгжы бүрүзү тыва хептиг 25 метр черге караны аткан. ИХЯ-ның албан черинден дашкаар хайгаарал (ОВО) килдизиниң төлээзи 20 ажыг кижилерниң аразыңа 4-кү черни ээлзэн.

Байырлыг чыскаалга ИХЯ-ның сайыдының оралакчызы, юстиция полковниги Евгений Дуюн байыр чедирген. Ол бо чылгы слеттуң онзагайын, делегей чергелиг эртип турарын демдегледип, Моолдан болгаш Хакасиядан келген командаларга база слеттуң кижилеринге быжыг кадыкшылды, тирилгени күззэн.

Бо удаада слетка Тываның ИХЯ-ның

аңгы-аңгы килдистери, суд приставтарының Тывада федералдыг албан чери, кеземче күүседир федералдыг албанның эргелели, миграция албан чери, Чазакты төлээлзэн Иштики херектер яамызының хоочуннарының командалы, Хакасияның иштики херектер органның хоочуннары киришкен. Команда бүрүзү тускай идик-хептиг, ат-сыптыг, девизтиг. Слеттуң хүндүлүг аалчылары — Красноярск крайдан Иштики херектер органның болгаш иштики шеригниң хоочуннар эвилелиниң кижигүннери.

Слетка болган хол бөмбүүңе маргылдаазыңа 20 ажыг командалар аразыңа шимченгир, кашпагайын көргүзүп, бирги черни Барыын-Хемчиктин хоочуннары алган. Мини-хол бөмбүүнүң Чазактың командалы кымга-даа дүжүп бербээн. Командаларының белеткелин аңгы-аңгы

мөөрейлерге база тускай комиссия шийдип көргөн. Чижээ, ИХЯ-ның албан черинден дашкаар хайгаарал кылыр килдис национал аъш-чем мөөрейиниң комиссиязын изиг-хан, чөпкөк, өл ааржы, шөйгөн быштак, өрөмө-саржаг-биле уткуп хүндүлзэннер. Бо команданың хоочуннары хоорган арбайны дээрбеге тыртып, тыва далганы үндүрүп, былгап чириңче аалчыларны база чалаан. Комиссия даргазы буруңгу тыва дээрбени долгап, тыва далганың бажын дүжүргөн.

ИХЯ-ның албан черинден дашкаар хайгаарал кылыр килдизи одаглар аразыңа көрүлдөгө 2-ги черге төлөптүг болган. Бо-ла команданың база бир чедишкени — уран чүүл мөөрейинге тергидзэнни. Хоочуннар Фаина Мельникова биле Владимир Жуланов орус улустуң ырызын бедик деңгелге күүсеткеш, слеттуң гала-концертинче чалалганы ап, хүндүлел бижики-биле демдеглеткеннер.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

Тываның ИХЯ-зының хоочуннары.

Слеттуң уран чүүл мөөрейиниң кижилери.

ДҮГДЭЭР БЕ, ШИЛИИР БЕ?

Шаанда тывалар өглеништирер уругларын чажында-ла дүгдөп-дүүштүрүп, айтырып, аңгылап каар чораан. Оон соонда уруум кандыг ашакка таваржыр ирги, оглум кандыг кадайлыг болур ирги дээн чижектиг айтырыглар турбас. Кайы-даа таланың улузу дүгдештирген уругларын карактажыр, кады өстүржүр. Оларның ада-иези, дөргүл-төрели база кады көжер-дүжер, чаңгыс аал болуп, бот-боттарын деткижер, дузалажыр. Хылбык-дой ачызында уруглар өнчү-хөрөңгилег, кодан малдыг апаар.

Өгленчир назы четкиже, дүгдээшкениң кан-дызы билдине бээр. Өглеништирер бе азы өскээртен хайдынар бе? Дүгдештирер уругларны чурагайжылар болгаш өске-даа ламалар боттары ада-иелериниң дузасы-биле тывар, орук актаар болганда, найыралдыг болгаш быжыг өг-бүлелер хөй чаяаттынып турган. Шаанда чарлып-бустур өг-бүлелер туржук, алгыжып-кыржыр, чокшур ашак-кадайлар безин дыңналбас чораан. Дүгдештирер чаңылдың ачызы ол.

Дүгдээшкениң эжим-биле

Дүгжү бээр мен, дүүрей бээр мен.

Дүүлгээшкениң чуртталгаже

Дүлнү бээр мен, шымны бээр мен.

Айыттынган эжим-биле

Айлажып, катчы бээр мен.

Амыдырал-чуртталгаже

Аскымнадып кире бээр мен.

ТАР-ның ССРЭ-ге каттышканының каш чыл мурнунда-ла мени кавайлыг уруг-биле школа кирбээнимде-ле дүгдөп каан. Шеригден халажып кээримге, дүгдөп каан уруумнуң ада-иези мени шуут салбастан. Уруу ам-даа школачы турган. Аңмаарында бок-сагын даштын сери кырынга оваа-лааш, аңмаарының ханаларын, девиин солун-нар-биле хырбалаткаш, стол, сандай, орун-дөжек, аш-чеминиң дээжизин белеткээш, ол уруг-биле чугаалашпаанымда-ла бисти чоокшулаштырар деп дугурушканнар. Бир хун ол бажыңга кире бээримге, суму даргазы угбам ол улусту кончуп тур. Мени көрүп кааш, дезип четтикпээнимде-ле сегирип ал-гаш, бажыңыңа сөөртүп эккелди. «Ол техникумуну баштай доозуп ал!» деп кончуп-кончуп, ол-ла до-раан мени Кызылче ойладыпкан.

Дараазында чылын Кызылга чаа душтуум-биле

кады дазылгага олурумда, Тес-Хемге практика эрттирип чораан эжим оол келди. «Сээң дүгдешкен уруун-биле чурттаар болдум» — деп бо. Оон бээр, дөргөлзөн таныжар-билчир апарып, амыдыралда чоок эдержип, найыралдыг чурттап келдивис. Ол дүгдээшкени оларның оглу безин билер, меңээ бо-ла каттырып чугаалай бээр. А улуг улус бистиң аравыста дүгдээшкени билбес кижжи каяа турар. Дүгдешкен уруумнуң ада-иези безин мээң чаа та-ныжым-биле куда шайлагавыста кээп, идепкейлиг киришкен болгай. Чаңгыскалсчы эштеривис бистиң шайлагавыстың чүгле сураан дыңнаан.

ТАР-ның ССРЭ-ге каттышканының соонда аныктарга чаа амыдырал эгелзэн. Шаг-шаа-биле турбас дээни ышакш үе көңүс өскерилген. Аныктар боттарының өөрүнүң шайлагаларыңа безин олуруптар апарган. Амгы үеде дүгдээшкени шаг-ла уттундурган, дүвүренчиг шайлагалар дүңгүр түкүлзенин дора. Ада-ие чоок таныжар, амыдыралын айтыржыр деп чүве чок, чүгле анык-тар билер, оларның күзээни дег болур апарган. Ол хамаанчок уругларын өглөп турар кудагайлар бот-боттарын орта билишпес, шуут танышпас суг болгулаар-дыр. Мында кол-ла чүве — ийи таланың улусунуң чоок эдержип чурттаары, бот-боттарыңа дузалажып, кады чурттаары болгай. Ону шагда-ла эгелээр, а куда-дой дээрге төрелдешкеннериң көржүп, чугаалажыры-дыр. Оюн-тоглаада чугула чүве ол.

Дүлгөн эъттен артык эки

Шыттан эъттен чиген болза,

Дүгдээн эштен артык эки

Шилзэн эшке барыксаам кээр.

Шаанда мынчаар ырлажып чораан болза, а амгы үеде:

Тойотадан мунупкаштың,

Токиоже халды берзе,

Торлуру чок банкир-биле

Долларлардан санап орза!

Оон аңгыда аныктар өгленишкен соонда, үр болбаанда, дораан чарлы берген боор таварылга-лары база хөй. Амыдырал дээрге оюнчук звес-ле болгай. Хөй чонну чыып, оларны хүндүлөп эртти-рери амыр-звес. Хензиг черден маргышкаш, чарлы бээри дээрге, бот-боттарын эки билчип албайн чурттап бергеннериң халыны деп бодаар мен.

Чооду КАРА-КУСКЕ.

СПУТНИКОВОЕ цифровое, эфирное ТЕЛЕВИДЕНИЕ

Триколор, НТВ Плюс, Континент, Орион, Телекарта

8-913-354-7490 8-923-217-2383
5-25-69 без выходных с 9 до 21 ч.

ВЫЕЗД В РАЙОНЫ
РЕСПУБЛИКИ ДВУХСТОРОННИЙ
СПУТНИКОВЫЙ ИНТЕРНЕТ КИТЕНЕТ
в любой точке Республики

ул. Лопсанчапа, 40 Супермаркет на Калин
(бывшая АЗБУКА РЕМОНТА) цокольный эт
ул. Новоселов, дом № 18, ТД "Кежик",
Тел. 8-983-518-9548 "Спутниковое телевидение"

ИЗВЕЩЕНИЕ

В администрацию Тоджинского района поступило заявление гражданина Российской Федерации **Дамдын Дмитрия Дамовича** о предоставлении земельного участка из земель населенных пунктов на праве аренды, для индивидуального жилищного строительства, с общей площадью 2000,0 кв. м., с кадастровым номером 17:11:0503001:8, расположенного по адресу (имеющему ориентир): Республики Тыва, Тоджинский район с. Тоора ул. Оолака, дом 24. В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Тоджинского района принимает письменные заявления по данному заявлению.

Ведущий специалист по ЗО и архитектуры
Ондар Ш.Б.

ӨЛЕ-КӨК ЫШ БҮРГЕЙ БЕРДИ

Чаңгыс шаккан сөреңгиден
Чалбыыш, өрт-даа үнүп болур,
Частырылгы эпчок сөстен
Чаргы-чаалы үнүп болур.
«Өлден артар, өрттен артпас» —
Өгбелерниң салгал дамчаан
Өндүр чаагай чагыгларын
Өршээ бурган, уттуптар бис.
Ок-боолуг аңчылар дээш,
Оран-таңды кезиирлер хөй,
Одаганып хонган черин
Олар таптыг өжүрбейн баар...
Өрт-халап өөскүп кыпкаш,
Өскөн-төрзөн Тывавысты
Өрү-куду, черде-дээрде
Өле-көк ыш бүргей берди.
Өзен ишти, арга, дага

Өлең сизген кыпсы каапта
Өөдежок ийи-чаңгыс
Өштүглерниң ажылы боо
Каас-чараш Тывавысты
Хай чок буктар өрттеттил
Хайыраан-на бойдузувус
Хайлып кыпкаш, чидер че
Дыттыг, пөштүг каас Тыва
Дырбаңайнып чыткан ыш
Дылы, сөзү турган болза,
Тывызын ол сөглээй эрт
Арыг агаар орнун солаан
Ажыг ышты чеже тынар,
Аарыг-аржык улам өөскүг
Арат-чонну хораннады.
Сандай-оол МАҢ
Кызыл хоорай.

Александр Чыдам-оолович ИРГИТ

Сүт-Хөл кожуунуң көдээ ажил-агый эргелелиниң даргазы, сумузунга, кожуун чагыргазыңа хөй чылдарда үре-түңнелдиг аж келген Александр Чыдам-оолович Иргит хенертен аарааныны да, июнь 24-түн хүнүнде мөчээн. Александр Чыдам-оолович 1960 чылдың май 27-де Бай-Тайга кожуунуң Кара-Хөл сум арат өг-бүлөгө төрүттүнгөн.

Ажылчын намдарын Кызыл-Мажалыктың «Сельхозтез» зыңга» ажилдап эгелзэн. Шериг албан-хүлээлгезин эртти Красноярскиниң политехниктиг институтунуң инженер-механи гежилин чедип алган.

1991 чылдан Ишкин совхозка айыыл чок чорук инженери ажилдаан. 1993-1998 чылдарда Кызылга Тываның ус-шеве белектер кылыр бүдүрүлгеге кол механиктел, Тыва Республи Улетпүр яамызыңа ажилдап чораан. 1998-2005 чылдарда Хер суму чагыргазының даргазыңа соңгуткан. 2002-2006 чылдарда Хөл кожуунуң Кызыл-Тайга № 96 округунуң Тыва Республи Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаты. 2006 Хакас Республиканың Н.Ф.Катанов аттыг университетиниң мергежилин доозуп алган. Спорттун шууту хевиринге сонугура «Чаңгыс демниг Россия» партияның кежигүнү. Төрөл аймак чо өг-бүлезиниң быжыг даянгыжы хенертен аарааш мөчээни-бил Хөл кожуунуң Төлээлекчилер хуралы, Сүт-Хөл кожуун чагы Александр Чыдам-ооловичиниң өг-бүлезинге, төрөл болгаш кижилеринге ханы кажыдалын илергейлеп, эгиттинмес чиди оларның-биле үлежип тур.

МӨЧЭЭН КИЖИЛЕРГЕ ТУРАСКААЛДАР

мрамор, гранит, чурук-тарын сиилбиир, бижимелдерни чайырлаар, тураскаалдарны тургузар. Хем ол чары, Саянский переулок, 23.

Тел: 8-913-359-9494;
8-923-380-9494.

УАЗ автомашинага артык кезектерни

барын садып ап, чогуң чагы-дып ап болур. Чагыдар болза, өртээниң 50 хуу-зун баштай төлөп алыр. Өртээ Новосибирск хоорайны. 20 хууга чедир чиигелделиг.

Магазин «Регион 17»,
Интернациональная
кудумчузу, 115,
(2 дугаар каът)
Тел. 8(394-22)-6-60-40,
8-913-358-08-88.

ИП ФАТЕЕВ А.Ю. ОГРНИП 31517190004490
Телевирлиг үндезинге парлаан.

Профессионал өөредилгениң «ТЫВААВТОТРАНС» өөредилге-курс комбинатының автошколазы

«В», «С», «ВС», «Д», «Е» категорияның чолаачыларын өөредириниң чыылдазын чарлап тур.

«ЭЖИНИ ЭДЕРТИП КЕЛ!!!» деп акцияны чарлаан. Сээң 7 хуу алырыңа эргежок чугула чүүл — чолаачылаар эргениң шынзылгазы негеттинип турар эштиг болуру!

Студентилерге чиигелделер бар!!! (студент биледиң көргүс) — 1000 рубль.

Дараазында мергежилдерге өөредири-биле чыылда доктаа-мал чоруп турар:

- «А», «В», «С», «ВС», «Д», «ВС», «ВЕ», «СЕ» категорияларның чолаачылары;
- айыылдыг чүктер сөөртүр чолаачыларны (ДОПОГ);
- пассажирлер аргыштыларының талазы-биле орук шим-чээшкениниң дүрүмнериниң техминимуму;
- бүгү хевирлерниң чолаачыларының стажировказы;
- удуртукчуларга болгаш өрттүң айыыл чок чоруу дээш хариысалгалыг кижилерге ыяап өөренир өрт-техниктиг минимум талазы-биле кыска хуусаалыг курстар.

Төлээр хуусааны узадып болур, кичээлдерниң графигин өскертпир арга бар, өөренип турар кижжи бүрүзүңге онзагай кичээлгей.

Айтырыг салыр телефоннар:

(39422) 2-71-37, 2-90-09, 89607781555, Полевая кудумчузу, 120.

Долгаңар, келиңер, автошколаның дуржулгалыг башкыла-рыңа өөрениңер, бедик мергежилдиг болуп, оруктарга чоргаар чоруңар!

Лицензия №1281, 2011 чылдың 06.14-те
ТР-ниң Өөредилге адырыңа хайгаарал албаны тывыскан.

Телевирлиг үндезинге парлаан.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор — 2-01-35, секретарь — 2-30-69, редакторнуң оралакчызы — 2-17-91, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Социал камгалал болгаш хөй-ниити амыдырал килдизи — 2-03-88. Реклама, чарлал килдизи — 2-18-10, Тел/факс (394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катал үнер. Хемчээли 2 парлаар ама.

Тираж 4713. Номериңар парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 3010181050000000073;
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуника-лар адырыңа хайгаарал талазы-биле федералдыг албаның Тыва Республи-талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүтк Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакция туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фалары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.